

KAKO SODOBNA ARHITEKTURA UNIČUJE NAČIN ŽIVLJENJA IN INTEGRITETO ČLOVEKA

Govor Damjana J. Ovsca, Murkovega nagrajenca za leto 2006, na Martinovo,
11. novembra 2008 v Radovljici

Pred kratkim je umrla moja prijateljica iz stare ljubljanske meščanske družine. Lucidna gospa je bila stara 97 let, živela pa je v stari Ljubljani, na stičišču Starega in Gornjega trga. Želela si je, kakor mnogi, umreti doma, vendar se je to nazadnje zgodilo v bolnišnici. Ker je bila modra, je sklenila: »V bistvu je bolje tako. Le kako bi me v *trugi* po cesti nosili do avta«? Po zapori stare Ljubljane je namreč z okna opazovala, kako se je nekega dne zunaj pod nosači opotekala neka krsta, saj po županovem dekretu ne morejo z avtom priti do doma niti lastniki stanovanj.

Gre seveda za večni problem vprašanja inteligence in tega, kaj se spodobi in kaj ne. V nebo vpjioči primeri niso le v Ljubljani, ampak po celi Sloveniji. V Kranjski Gori so podrli Lajovčev pretehtano izdelan, v kraj vraščen, priljubljeni hotel Prisank, za katerega je avtor prejel Prešernovo nagrado, na njegovem mestu pa je mladi arhitekt iranskega rodu zgradil gromozanski »balon« roza barve in z njim zakril vse sijajne krajevne vedute. Vdal se je vulgarnemu naročniku, ki verjame, da pridobitništvo zmore preživeti brez smisla. Trgovine, bari in kavarne v novi zgradbi se imenujejo Manhattan, Pariz, London in, za boga, celo Havana. Ne le na deželi, tudi v mestih je preveč ljudi, ki imajo moč odločanja, vendar ob tem ne poznajo smisla naše zgodovine, ne zavedajo se naše individualnosti, duha slovenstva, edine resnične dodane vrednosti, ki jo kot nacija imamo: individualnost slovenstva. Tipičnih starejših stavb je pri nas zelo malo, zato je pač vseeno, da so v Bohinju letos podrli oziroma predelali hotel Jezero, značilno in znamenito ter prijetno in toplo alpsko stavbo v rjavem lesu in kamnu, ki nas je, ko smo prihajali v te kraje, pozdravljala »sto« let, in to spremenili v sivo gradbeno tvorbo, h kateri so prilepili sterilni, obupno razsvetljen zimski vrt s še bolj nemogočo sterilno pohištveno opremo. Da ne bi kaj izstopalo, so pokvarili tudi nekdanjo šarmantno notranjost.

Po enaki »psihični gramatiki« sta dva mlada brata s privatizacijo enega od slovenskih podjetij in njegovih poslovalnic po mestu, prišla tudi do lokala na Kongresnem trgu v Ljubljani in zabrisala ven neko drugo »notranjost« s prvovrstno opremo, namreč edinstveno Plečnikovo lectarijo, čeprav je takšen lokal javni interes mesta. Pa kaj! Saj se prav sedaj načrtuje arhitekturni napad na »Plečnikov epicenter«, kakor bi lahko imenovali njegovo atraktivno tržnico, ki ni le turistični magnet, ampak mnogo več. Je tako rekoč edini ambient v središču mesta, ki še živi, ki nepretrgoma funkcionira. Na tržnici se odvija resnično življenje meščanov. Tam se dogaja nakupovanje in srečevanje. Velika razlika je namreč med resničnim življenjem in vsiljeno igro življenja, ki se nam tam

obeta in ki ne bo več drugega, kakor izguba spomina, »konzumatorstvo«.

Županja Potočnikova je obljubila gradnjo Plečnikovega Mesarskega mostu, ki bi bil zagotovo ljubljanska atrakcija brez primere. Namesto genialne zamisli Mesarskega mostu pa bomo dobili na tem mestu modernistično premostitev reke, v skladu z natečajem, ki je zgolj eden od niza nedomišljenih natečajev, ki kažejo po besedah akademika, arhitekta Staneta Kristla, da duhovne vrednote v Zbornici za arhitekturo nimajo nobene teže. Še več: so odveč.

Sodobna slovenska arhitekturna ustvarjalnost je imela imenitno priložnost, da pokaže, kaj zna, priložnost, da morebiti celo preseže zgodovinske zglede. To in vrsto drugih gradenj razumem kakor nezmožnost in krizo stroke, ki se ne zna izviti, kakor pravi arhitekt, profesor Janez Suhadolc, iz sto in stokrat neuspešno preigranih modernističnih stereotipov. Arhitekt ob svojem znanju potrebuje namreč spoznanje, kaj od njega zahteva usoda. Seveda ni tem patologijam, skupaj z diletantskim obrezovanjem pa sekanjem častitljivih, starih, košatih dreves, ne konca ne kraja, vse pa so zavite v »ekspertize stroke«.

Omenjeni primeri so ilustracija za tisto, kar želim povedati v nadaljevanju. Opozarjam, da bodo Ljubljano, posebej njen širši center, v resnici povsem spremenili projekti, ki šele prihajajo. »Mesto z baročno veduto«, oznaka, s katero so trgovci ponujali vanj umeščeno pogrošnost, postaja poligon za neizobražene in prostaške ideje.

No, opraviti imamo že s prestavljeno Gradaščico in zgrajeno trnovsko štiripasočno vpadnico, ki se nenadoma konča na Aškerčevi, pa z mostom čez rečico, ki z izvedbo brežin kopri ni po duši, ki pa arhitektu ni spregovorila. Starodavno Trnovo je dobesedno odplaknilo v vesolje. V njem pa se zaradi nočne velerazsvetljave z »golgot« ali »gavg«, kakor pravijo ljudje mostu, ki naj bi bil po avtorjevem zatrdilu »napredek k oblikovanju kulture prostora v glavnem mestu«, ne vidi nobena zvezda več. Kaj bi z nebom, če imamo napredek! Ljudje tam naokoli se počutijo slabo. Pojdimo naprej. Ob vznožju Gradu imamo postavljen kolos, ki mu uradno rečejo »vila«, zdaj pa grozi, da se bo nekaj podobno »ekološkega« zgodilo na drugem koncu mesta, kjer hoče župan na Brilejevi v Dravljah na edinih zelenicah in igriščih, ki jih prebivalci tam še imajo, zgraditi vmesne bloke? Kaj pa boleči cirkus sprenevedanja okrog »urejene« Rakove Jelše? Za dobro mero naj bi dobili niz nebotičniških stolpnic, visokih najmanj toliko kot Šubičev Nebotičnik – stale naj bi na lokacijah od Tobačne tovarne do Kolizeja in podvoza med Slovensko in Dunajsko cesto – pa Emoniko pri železniški postaji. Podžupan ljubeče govori

* Damjan J. Ovsec, univ. dipl. etnol. in prof. umetn. zgod. 1000 Ljubljana, Zupančičeva 12, E-naslov: damjan.ovsec@siol.net

o prijaznih »šopkih nebotičnikov«, kar je zelo zanimivo, saj je še pred tremi leti kot profesor poučeval, in slovenski javnosti v Cankarjevem domu pripovedoval, da sodijo v Ljubljani takšni mastodonti kvečjemu na rob mesta, kar je tudi doktrina ljubljanske Fakultete za arhitekturo. Seveda so tukaj še NUK (Hrvatje so uspeli zgradili svojega med »domovinskim ratom«), Šumi, nemogoče širitve Drame in Opere – ta je dobesedno posiljena, ker je temu premalo reči neuvidevna dozidava (novo opero in teater bi morali zgraditi skupaj nekje drugje), Plečnikov štadijon, ki bo po prenovi vse, le Plečnikov ne, ponovni brutalni posegi v Tivoli, neverjetne zanemarjenosti ljubljanskih pasaž itn., itn.

Ljubljana postaja čedalje bolj mesto pretez; mesto prizidkov, prilepkov, nastrižkov, krparij. Spremembe seveda so, razvoj je, a kakšen? Napredni investitorji razumejo mit o nastanku kot naključnem dogodku v nepredstavljenem mestnem vesolju, kar povzroča, da duše prebivalcev plavajo v stratosferi brez zraka za dihanje. Z mestom se dogajajo zelo hude, nepremišljene in problematične stvari. Nihče se več ne vpraša, kako se v njem počutijo Ljubljančani.

Povprečnost je ravnodušnost do dobrega in slabega, značilna za ljudi, ki so brez svoje notranje osebnosti in ne zmorejo iz sebe prav ničesar ustvariti. Zapriseženi trendom in poceni užitek ne opazijo, da je vse, česar ni vredno narediti, mogoče narediti samo slabo.

Hudo, a na drugačen način, je bilo tudi pred tridesetimi leti, ko je bila Ljubljana – siva, polna razpadajočih fasad in smoga – zaspano mesto brez življenja, pa tudi brez urbanizma, kakršnega bi si želeli, kar se je kazalo v nespoštovanju do starih mestnih jeder in kompleksov, z nejasnim odnosom do kulturnozgodovinske dediščine in izročila ter drugih malomarnosti, ko je, hkrati, doktrina »novega napredka« iz leta 1945 velevala, da je slabo vse, kar je staro. Seveda pa so specifična Evrope prav stara mesta, ki jih imamo tudi mi. Takrat sem zapisal, da je razvrednotenje mestnega prostora v fizičnem in duhovnem smislu ena osnovnih deformacij, ki vplivajo na način življenja v mestu. Že takrat je bilo očitno, da z mestom ne znamo več živeti. Averzija do secesije ali klasicističnih oblik je povzročila krivico arhitekturi in mestu. V naslednjih desetletjih se pri odločitvah ni videlo, da bi se česa naučili. Danes so se zadeve, kar se tega tiče, zaradi raznih razlogov še poslabšale. Meščanskost in mestotvornost je nadomestilo urbano; mestno središče se je preselilo na periferijo, tako da smo priče svojevrstnih degradacij. Urbanost proti mestnemu je kakor popularna, množična kultura proti visoki kulturi, kakor pridobitništvo proti smislu.

Gre za to, da arhitekturi in mestu ne moremo uiti. Arhitektura je edina umetnost, ki se ji v življenju ne moreš izogniti. Za arhitekturo je pomembno, da ima svoj *genius loci*. To je tista krajevna posebnost, ki ločuje mesto od vseh drugih mest, ki mu daje identiteto, ga dela domačega prebivalcem in mu daje enkratnost ter usodo. Časovno in prostorsko kontinuiteto ter berljivost lahko zagotavlja le takšna arhitektura, ki je mestotvorna. To je tista arhitektura, ki se predvsem navezuje na mesto in šele iz te zavezanosti dobi polet za individualno arhitekturno pripoved in izpoved. Kadar je arhitekt sposoben

česa takega, je enkratno.

Mesto je arhetip. Njegov tloris je največkrat mandala, podoba za psihično celost, kar je sinonim za sebstvo, človekov nukleus. Na mandalo spominja na primer tudi urbanistični načrt Maksa Fabianija za Ljubljano, ki je nastal po potresu leta 1895. Če arhitektura zanika simbol sebstva, pomeni da je psihopatološka. Zato bi namesto o arhitekturi in urbanizmu morali pravzaprav govoriti o moderni psihopatologiji. Način življenja, še posebej v mestu, je postal maničen in izziva občutje, dušo. Kot rečeno: težko dihamo. Če duša ne sodeluje, postane življenje okorelo, omrtvičeno in se izgublja v formaliziranih. Ti ga dobesedno preplavijo.

Mesta izgubljajo dušo, celostnost in identiteto, ker ljudje, véde in stroke danes ne vedo, kaj bi počeli z ideali. Izogibajo se neposrednega stika z njimi. V svoji narcisoidnosti inavgurirajo samo to, kar njihovi meri ustreza. Duh se cefra, začne se izgubljati, človekova samozavest pa postaja preoblečena ošabnost. O mestu odločajo samovšečni narcisi, konformisti, ki zavzemajo neke poze individuumov, kot izvajalci različnih arhitekturnih, umetnostnih, znanstvenih ali drugih projektov brez domišljije in idej. Posledice njihovega početja jim niso mar. Domišljija, ki je usmerjena v lastnino in denar, ne loči več med kvaliteto in kvantiteto, zato po tekočem traku producira več in več in več – smeti.

Zelo sem skeptičen do načina – postal je samoocklicani slog in vsiljena »mantra« – ki nesenizibilnost, povprečnost, dolčas, puščobo, cenenost in plagiatorstvo avtoritativno razglašajo za kompetentnost, svetovljanskost, modernost, nujnost, neizbežnost, dosežek, vrlino in celo lepoto. Česa novega se v mestu lahko zares iz srca razveselimo? Skoraj ničesar. Še huje: izkušnje kažejo, da se nas pri vsakem novem projektu avtomatično polotita tesnoba in strah, češ, spet bo nasprotoval značaju mesta. Tisti, ki Ljubljano razumemo in jo imamo radi, žalostno opazujemo, kako se v zvezi z njo novosti premikajo od polomije do polomije, ker je bilo vse preveč stvari uničenih, sprevrženih in ne narejenih tako, kakor bi bilo treba.

A ne smemo kriviti za takšno stanje zgolj spreminjajočih se političnih opcij in kapitala. Ta sicer je slepa moč, kakor strast, iz katere lahko ubijaš, vendar s kapitalom tudi rešiš življenje: sebi, komu drugemu ali mestu. Zato pravzaprav želo zla ni v kapitalu, ampak v dezorientaciji, neznanju in nerazumevanju oseb, ki ga upravljajo, in arhitektov, ki so enako usmerjeni. Z načrtovalci in izvajalci ljubljanske arhitekture in urbanizma, razen na retorični ravni, že nekaj časa sploh ni možen dialog. Aroganca tudi v arhitekturi postaja – diktatura. Kako naj se ji upre Ljubljančan, ki je, tudi s svojim načinom življenja, živo povezan s svojim mestom?

Poleg tega je v mestu že predolgo v ospredju urbanizem, ki ga kreirajo birokrati in najrazličnejši namizni »teoretiki«. Ti s šablonami in bog ve odkod privlečenimi standardizacijami, ki z Ljubljano ali pa resničnim življenjem nimajo zveze, odpravljajo in zatirajo pametno in premišljeno individualno arhitekturo in pristop do tega, kar v resnici mesto ustvarja. Uničevanje mestne zgodovine, dediščine in pristnosti, ki postaja vse bolj nasilno, predstavlja, med drugim, uničevanje naše človečno-

sti, intime in nevarno izzivanje nezavednega. Svojega kraja ne nosimo namreč samo v zavesti, ampak tudi v nezavednem, brez katerega pa ne uresničimo nobene individualnosti. Ne človeške ne mestne.

Vemo, da je nekoč mesto nastajalo organsko, zaradi česar je nekaj kvalitetnega, trajnega. Avtentičnost izžareva nekaj drugega kakor ponaredek. Prijetno bivanje omogoča arhitektura, ki ni odtujena, »konzumatorska«, amorfna, trošna in minimalistična. Preveč je pokroviteljskega posiljevanja z minimalizmom. V tleh in zidovih izpisan spomin izginja, za nekatere ga že ni, saj načrtovalci starega dokazano ne marajo, ne (raz) poznajo in ne razumejo. Kot etnolog sem do »moderne« arhitekture, ki se zgolj pretvarja, da podpira kvaliteten način življenja, močno zadržan.

V znanosti se obešamo na metodo, v umetnosti na postopek. Znanost dela z aksiomi, umetnost pa s principi. Tako kot velike ideje ohranjajo pri življenju človekovo dušo, ohranjajo tudi dušo mesta. Domišljije ne smemo zavesti, metode in postopki ne smejo postati važnejši od rezultatov.

Izgubili smo vednost o tem, kako nujno je dojemanje harmoničnosti celote. Cerkev sv. Petra v Rimu je zidalo osem ali devet arhitektov, pri čemer se noben ni distanciral od predhodnika.

Danes je okoli arhitekturnih trendov enaka zmeda kakor okoli medicinskih doktrin. Enim je dovolj funkcionalnost. Nekateri se požvižgajo na povezanost s prostorom in trdijo, da niso nikjer doma. To so zgodbe za terapevte, ne za umetnost. Vsakega pristnega Ljubljana, tudi prišleka ali turista, veselijo in vabijo »stoletne« zgradbe, ker jih nekateri nosimo v sebi in ker ponujajo veliko spomina. S konca prejšnjega stoletja pa so objekti neznani: nikogar ne nagovarjajo, ne znajo povedati ničesar o sebi in kar je še huje, mi nič o njih. Ni ne umetnosti ne resničnosti brez numinoznosti, poleg tega, da arhitekturni spomenik ne more živeti brez ohranjanja dejavnosti, za katero je bil narejen.

Vsaka zgradba ima svojega duha. Eno je »*spiritus*« bara in gostilne, drugo pa »duh« koncertne dvorane, knjižnice, sodišča. Arhitektura ima duhovno komponento, sicer je zgradba, ki ne zmore nositi duhovne substance dejavnosti, ki se v določeni arhitekturi dogaja.

Tu gre za problem notranje hierarhije, ki je v življenju nujna in jo že nekaj časa uničujemo. Zdaj celo bolj kot kadarkoli. Iz tega je nastal splošni trend. Zato so celo tisti, ki se imajo za senzibilne, uvedli eksperimentiranje. Ponavadi tisto, s čemer eksperimentiramo, tudi uničimo. Mesto ni rudnik za izkoriščanje. Še manj pa je poligon za narcisoidno eksploatacijo, na katerem ima moderno razumevanje arhitekture največkrat za najpomembnejši del novogradenj parkirišča in garaže.

Naj ponovim: arhitektura je umetnost in znanost. Arhitekt zna iz votline narediti dom. Danes delajo nekateri iz domov, zlasti v stanovanjskih blokih, spet votline, kjer se, na primer, edino skupno življenje odvija v jedilnem kotu, kar gotovo ne vzpodbuja sproščenih odnosov v družini. Tudi bivalni »tlorisi« stanovanj ne sledijo naravnim potrebam, arhetipom. Če Mediteranca prestaviš v mrzle in vlažne hribe, izgubi libido.

Veliki krošnji pripada enako velik koreninski sistem, velike-mu človeku pa velika educirana duša.

V starih časih arhitektov v Ljubljani skoraj ni bilo. Angažirani so bili le pri gradnji najbolj imenitnih stavb: cerkva, palača, mestne hiše, dvorcev, gradov. A je stvar funkcionirala. Mesta so bila organsko in slogovno grajena, vraščena v okolje, z vrsto dobro razdelanih detajlov, izpeljanih iz življenja, iz ročila in iz praktične uporabe. In zgedovali so se pri izjemnih delih redkih arhitektov. Med obema vojnama je bilo s Plečnikom, z Vurnikom in s Šubicem v Ljubljani morda trideset arhitektov. Zdaj gre njihovo število v Ljubljani proti tisoč, med njimi je mnogo magistrov in doktorjev. Fakulteta za arhitekturo vpisuje vsako leto vsaj sto petdeset novih študentov, ki jih poučuje več kot šestdeset učiteljev, poleg vabljenih predavateljev iz tujine. Letos so študij arhitekture odprli še v Mariboru. Imamo posebne muzeje in inštitute za arhitekturo in urbanizem. Gradbena zakonodaja ni bila še nikoli tako obsežna in zamotana, kot je zdaj. Zahteva na kupe soglasij, dovoljenj in drugih papirjev. Arhitekti potujejo po vsem svetu in si nabirajo izkušnje, znanje, itn. Tu je še internet pa ogromno literature. Vendar se to pri nas skoraj ne pozna. Zadeve ne kulminirajo v trajno kvaliteto. Ni dosežkov, še manj presežkov.

Kaj storiti? Za dvig zavesti o mestni kulturi bi bilo treba načrtno izobraževanje strokovne in laične javnosti. V šestdesetih letih so na Fakulteti za arhitekturo prenehali poučevati umetnostno zgodovino in zgodovino svetovne arhitekture. Ostajajo le neke zgodovinske letnice, nobenih zgodb ni več, ki bi navdahnile študenta. Nujno bi bilo obuditi posebno komisijo za mesto ter poleg nje ustanoviti urbanistične komisije preverjenih strokovnjakov. Zdaj imamo že dolga leta zgolj mestnega arhitekta, kar je veliko premalo. Država oziroma slovenske vlade se iz nerazumljivih in nerazumskih razlogov nočejo ukvarjati z metropolo. Prepričati bi jih bilo treba, da bi bolj pomagali mestu in mestni upravi, saj lahko v nasprotnem primeru čez spodoben razvoj glavnega mesta naredimo križ. Etnologi kot raziskovalci in preučevalci načina življenja z zgodovinskim spominom bi se morali v javnem življenju absolutno bolj angažirati. Arhitektom, urbanistom in družbi bi morali poročati o načinu življenja mestnega prebivalstva, o njegovih bivalnih in splošnočloveških zahtevah, o tesnih povezavah med domom in njegovo zunanjo okolico, pa o tem, kaj pomeni kvaliteta življenja in kako jo doseči, pa o celi vrsti problemov, s katerimi se srečuje mestni človek, ter z njimi razčiščevati vlogo in pomen tradicije, dediščine, itn. Pisati o tem v strokovne publikacije je premalo. Nujno bi bilo treba spremljati dogodke, reagirati nanje, nujen bi moral biti kritični pristop v medijih in povezovanje s sorodnimi strokami, z inštitucijami in zainteresiranimi posamezniki. Brez tega ne moremo upati na nič dobrega.

Za začetek pa bi morali zelo paziti, koga volimo za župana in mestne svetnike, komu dajemo mandat in za kaj.